

Moravská hudbymilovná aristokracie v 1. polovině 18. století a její vztah ke světským hudebně – dramatickým produkcím

Morava byla v první polovině 18. století křižovatkou, kterou procházelo množství kulturních vlivů. V oblasti provozování opery sem pronikal zejména italský repertoár, a to jak přes hlavní město habsburské monarchie Vídeň, tak také přímo z Itálie. Docházelo pochopitelně také ke kontaktům s operním životem v hlavním městě českého království Praze a rovněž se slezskou Vratislaví. Od dvacátých let 18. století existovalo na tomto rozlohou nevelkém území hned několik lokalit, kde se pěstovala dlouhodobě opera: Questenbergovy Jaroměřice nad Rokytnou, Kroměříž a Vyškov, jakožto sídla olomouckého biskupa Wolfganga Hannibala kardinála Schrattenbacha, Holešov hraběte Franze Antona Rottala a Brno, kde provozoval operu impresárió Angelo Mingotti. Morava tak byla regionem, v němž intenzita operního provozu byla – přinejmenším ve 30. letech 18. století – zřejmě nejčtenější ve střední Evropě.

Brno bylo od 40. let 17. století faktickým hlavním městem markrabství moravského a pyšnilo se více než stovkou šlechtických paláců. Měl zde své sídlo Moravský královský tribunál, jenž měl soudní a správní pravomoci a který podléhal českému kancléři sídlícímu ve Vídni. V čele tribunálu stál zemský hejtman, jímž byl v letech 1720–1746 Maxmilian Ulrich von Kaunitz. Přesto nebylo Brno velkým centrem v pravém slova smyslu, jakým byla např. Praha nebo dokonce Vídeň. Dalším velmi významným moravským centrem bylo biskupské sídelní město Olomouc, dále královské město Znojmo nebo též Mikulov, který zažil obrovský rozkvět již v 17. století, kdy tam kardinál Franz Dietrichstein přivedl řád piaristů.¹ Moravští aristokraté vnímali Brno zejména jako středisko zemské správy a řada z nich zde trávila často především zimu, zatímco během letních měsíců pobývala na svých venkovských sídlech.

Podle nejnovějších výzkumů se zdá, že šlechtická uměnímilovná společnost na Moravě tvořila poměrně homogenní skupinu, která v zimě pobývala většinou v Brně a v letních měsících se pak vzájemně navštěvovala na svých sídlech při různých zábavách.² Mezi ty patřil například lov, poměrně často však byla provozována hudební představení či komedie, při nichž, jak se zdá, příslušníci šlechty leckdy sami vystupovaly. Ojedinělý, leč velmi zajímavý doklad nacházíme v dopisech Johanna Nepomuka hraběte z Ugarte jeho matce.³ V roce 1739 popisuje oslavu jmenin Questenbergovy manželky v Jaroměřicích, která trvala celý týden (!) a kde „*dámy a kavalíři*“ provedli pět francouzských komedií; kromě toho se, jak píše Ugarte, hrály „*obvyklé opery*“.

Vzájemně se znali pochopitelně tři hlavní protagonisté operního života na Moravě – hrabata Questenberg a Rottal a kardinál Schrattenbach. O jejich aktivitách na tomto místě není pojednáno, neboť o nich existuje množství jiné literatury.⁴ Budiž pouze konstatováno, že

¹ Jednalo se o první piaristickou kolej severně od Alp. V Dietrichsteinových službách působil slavný italský skladatel Giovanni Battista Alouisi. Viz Tomašík, Eduard: Giovanni Battista Alouisi – život a dílo. Disertační práce, FF MU, Brno 2013.

² O tom Mañas, Vladimír: Slavnosti v Jaroměřicích a Holešově roku 1739 ve světle šlechtické korespondence. In: *Opus musicum* 43, 2011, č. 3, s. 6–12 (dále jen Mañas 2011), nebo Perutková, Jana: František Antonín Míča ve službách hraběte Questenberga a italská opera v Jaroměřicích, Praha 2011 (dále jen Perutková 2011), *passim*.

³ Mañas 2011.

⁴ K této problematice např.: Perutková 2011; Spáčilová, Jana: Hudba na dvoře olomouckého biskupa Schrattenbacha (1711-1738). Příspěvek k libretistice barokní opery a oratoria, disertační práce, FF MU, Brno 2006; táž: Nové poznatky k hudbě na dvoře olomouckého biskupa Schrattenbacha. In: *Musicologica Brunensia*,

všichni tři aristokraté měli svůj hudební ansámbl, přičemž Schrattenbach i Rottal zaměstnávali řadu italských umělců, zatímco Questenberg si zakládal na ansámblu složeném z domácích jaroměřických hudebníků a zpěváků. Questenberg si také nechal v r. 1739 přebudovat jeviště svého zámeckého divadla podle Rottalova vzoru, "aby bylo možno provádět rychle výměny scén a aby bylo mezi jednotlivými kulisami dosti místa pro herce".⁵ Doložena je také Questenbergova návštěva v Holešově v r. 1736. Během této cesty Questenberg navštívil i Schrattenbacha.⁶ Vztah hraběte ke kardinálovi lze ale spíše označit za vlašný. Pokud je nám známo, Questenberg si nikdy od kardinála nevypůjčil hudebniny (a naopak). Vyskytlo se několik případů, kdy hrabě ve Vídni či v Itálii sháněl opisy partitur děl, které předtím dával Schrattenbach v Kroměříži či Vyškově. Byla to například Hasseho opera *La clemenza di Tito*. Tu nechal kardinál provést v r. 1736 ve Vyškově, hrabě pak v r. 1637 získal opis téhož díla v Pesaru, kde mělo v r. 1735 premiéru.⁷ Provedení této Hasseho opery však Questenberg připravoval již dříve, což mj. dokumentuje Bibienova návštěva v Jaroměřicích na jaře 1736.⁸ V červenci r. 1736 se Questenberg zastavil u Schrattenbacha ve Vyškově, možná tedy počítal s tím, že mu kardinál dá opis Hasseho díla k dispozici. To se však zjevně nestalo, protože o získání opisu v Pesaru pro hraběte v následujícím roce máme pramenné doklady.⁹

Určitou spojnicí moravské hudbymilovné aristokracie bylo nepochybně operní divadlo v Brně. První operní představení pořádal Angelo Mingotti již v r. 1732 ve svém soukromém divadle stojícím na pozemku brněnské stavovské jízdárny. Záhy požádal městskou radu, aby dala postavit moderní divadelní budovu, a jeho žádost byla vyřízena kladně. Nové *Teatro della Taverna* bylo otevřeno v listopadu 1733 a Mingotti byl jeho prvním nájemcem. Jednalo se o městské operní divadlo přístupné veřejnosti podle vzoru benátských operních domů.¹⁰ Podle dedikací uvedených v tištěných libretech z brněnské městské opery víme, že aristokratických mecenášů zaštiťujících jednotlivá operní představení byla celá řada.

2010, roč. 45, 1–2, s. 189–206; Kapsa, Václav – Perutková, Jana – Spáčilová, Jana: Some remarks on the relationship of Bohemian aristocracy to Italian music at the time of Pergolesi. In: *Studi pergolesiani – Pergolesi studies* 8, ed. C. Bacciagaluppi, H. G. Ottenberg, L. Zoppelli, Bern 2012, s. 313–341.

⁵ Tuto zprávu získanou z korespondence hraběte Questenberga se správcem Widmannem přinesl poprvé: Helfert, Vladimír: *Hudební barok na českých zámcích. Jaroměřice za hraběte Jana Adama z Questenberku*, Praha 1916, s. 277

⁶ O tom informuje Questenbergův dopis správci Widmannovi z 24. července 1736. Píše v něm, že se cestou do Holešova k hraběti Rottalovi zastavil ve Vyškově u kardinála, který jej pohostil. Pramen je uložen v MZA, fond G 436, kart. 767, i. č. 6187, fol. 84v.

⁷ Není známo žádné další provedení této Hasseho opery v premiérové verzi. Kromě italské premiéry zazněla již jen ve Vyškově a v Jaroměřicích. Hasse poté operu přepracoval, takže při uvedení v Drážďanech v r. 1738 měla už odlišnou podobu. Novodobá světová premiéra této opery se uskutečnila v rámci Festivalu barokních umění v Českém Krumlově v r. 2010. Soubor Hof-Musici řídil Ondřej Macek.

⁸ Questenbergův vídeňský hofmistr Hoffmann píše hraběti 4. července 1736: „Sonsten wollen Eure Excellenz ihme nicht ungnädig deuten, dass er mit seinem riss von der opera La Clemenza di Tito nicht und zwar von darumben dienen könne, weil er alle seiner riss würcklich in kupfer auss gehen würde lassen; man Eure Excellenz aber von ein, und anderen etwas verlangeten, bittet er sich nur ein, und andere notas aus, worauf er gar gern seine gedanken gehor: berichten wolte. Das sothane opera zu Wishau gehalten worden, ware ihme schon bekant.“ Kolekce Hoffmannových dopisů pochází z let 1729–1740 a je uložena v MZA, fond G 436, kartony 747–748, i. č. 6133.

⁹ Účet za opis díla v Pesaru je uložen v MZA, fond F 460, kart. 2430, i. č. 9746, fol. 2v. Opis zařizoval pro Questenberga kníže Heinrich Joseph Johann Auersperg, jak informuje Hoffmann v dopisu z 8. května 1737.

¹⁰ O tom podrobně Havlíčková, Margita: *Profesionální divadlo v královském městě Brně 1668 až 1733*. Brno 2009.

Především to v několika případech byl hejtman Maxmilian Ulrich Kaunitz (jednou též jeho choť Maria Ernestine Francisca, roz. von Rietberg). Oba aristokraté se ostatně znali již od mládí. Kaunitzovu hudbymilovnost můžeme předpokládat, i když k ní dosud nebyly objeveny bližší pramenné doklady. Kalkuluje s ní ostatně i Margita Havlíčková vzhledem k poměrně hladkému průběhu realizace stavby operního domu a záměrů Angela Mingottiho, což Kaunitz jakožto hejtman musel nesporně podporovat.¹¹ K dedikantům patřili též všichni tři výše zmiňovaní aristokraté – Schrattenbach, Questenberg a Rottal. Dále jsou v libretech uvedeni hrabě Leopold Dietrichstein, příslušník jednoho z nejmocnějších moravských rodů, o jehož aktivitách na poli hudby jsou dosud známy jen torzovité a nepřímé zmínky,¹² pak též olomoucký kanovník Ferdinand Julius Troyer, proboštové brněnské kapituly Johann Rudolph hrabě Schrattenbach a Johann Matthias z Thurnu a Vallsassiny, vrchní dvorní zemský komoří hrabě Michael Hermann Joseph Althann (švagr hraběte Questenberga), stavebník milotického zámku hrabě Karel Antonín Serényi, Prosper Anton Josef von Sinzendorf, který měl za manželku Marii Philippinu Althannovou hrabě Johann Adam Paar, člen řádu německých rytířů Johann Franz Sigmund Satzenhoffen, hrabě Kryštof Pruskau (Pruskovský z Pruskova) a někteří další aristokraté z řad nižší šlechty činné v zemských úřadech: Frantz Michael Schubürz (Šubíř), Franz Kasimir svobodný pán von Morawetz, Fridrich Georg Zialkovsky). Za příznačnou můžeme považovat dedikaci uvedenou v tištěném libretu opery *Penelope la casta* provedenou v karnevalu 1739: „*All'dame e cavalieri della Moravia*.”¹³

Počínaje třicátými lety lze sledovat těsnější kontakt hudbymilovných šlechticů vlastníčích své statky na Moravě. Zaznamenáváme mezi nimi jména, s nimiž jsme se už setkali v předchozím textu. Patřili sem kromě Questenberga a Rottala (Schrattenbach stál vzhledem ke svému postavení a především věku zřejmě poněkud stranou) také Questenbergův přítel a později tehán hejtman Maxmilian Ulrich Kaunitz, dále znojemský hejtman a pán na Jevišovicích Carl Joseph de Souches, jeho zeť velkomeziříčský hrabě Ugarte, pozdější majitel Milotic a zeť jednoho z mecenášů brněnské opery hraběte Serényiho hrabě Johann Joseph Guiard von St. Julien¹⁴ nebo synovec kardinála Schrattenbacha Franz Anton Schrattenbach. Do tohoto šlechtického okruhu náležel též baron Joseph Ignaz Kotulinsky von Kotulin vlastníci mj. panství Tavíkovice, hraběnka Waldorf roz. Bořitová ze Sádku u Třebíče, moravskobudějovický hrabě Franz Wenzel von Wallis či Konstantin Joachim von Gatterburg sídlící v Hostimi (všechna čtyři posledně zmíněná panství byla v těsném sousedství Jaroměřic). Dále k nim náležel olomoucký kanovník a probošt brněnské kapituly Johann Matthias z Thurnu a Vallsassiny a zřejmě také Franz Joseph Heissler z Heitersheimu, císařský tajný rada a nejvyšší soudce moravského zemského soudu, který po určitou dobu vlastnil panství Uherčice.¹⁵ Není doposud zcela jasné, zda a jak se společenského života účastnili

¹¹ Tamtéž

¹² Konečný, Michal: Dietrichsteinská dvorská společnost v 17.–19. století, magisterská diplomová práce, FF MU 2008; Perutková 2011, s. 146; Sehnal, Jiří: Die adeligen Musikkapellen im 17. und 18. Jahrhundert in Mähren. In: Biba, Otto – Wyn Jones, David (eds.): Studies in Music History Presented to H. C. Robbins Landon on His 70th Birthday, London 1996, s. 195–217, 266–269; Žůrek, Pavel: Questenbergovi hudebníci v Brně. In: *Opus musicum* 42, 2010, č. 5, s. 50–64; č. 6, s. 52–61.

¹³ K uložení libret viz. Spáčilová, Jana: Současný stav libret italské opery na Moravě v 1. polovině 18. století. In: *Acta musicologica.cz*. Revue pro hudební vědu 3, 2006, č. 2, nestr., <http://acta.musicologica.cz/>.

¹⁴ St. Julien byl Questenbergovým svědkem při jeho druhém sňatku s Marií Antonii von Kaunitz v r. 1738, jak prozrazuje matriční záznam. O něm Jeřábek, Tomáš: Barokní zámek Milotice. Brno, 1998.

¹⁵ Za četné konzultace a rady ohledně moravských šlechtických rodů jsem zavázána Vladimíru Maňasovi.

příslušníci rodu Collalto et San Salvatore. S Questenbergem vedl hrabě Antonio Rambaldo Collalto († 1740) vleklý soudní spor táhnoucí se z doby Questenbergova děda Gerharda; přesto se však v inventáři z panství Brtnice zachovaly skladby Questenbergových skladatelů Míči a Müllera. Rambaldův syn Thomas Vinciguerra Collalto je pak znám především styky s Antoniem Vivaldim.¹⁶

Hudebně dramatická představení prováděná příslušníky moravské aristokracie byla součástí tradice, která byla v okruhu habsburské monarchie reprezentována např. Caldarovou operou *Euristeo* (Viedeň 1724) řízenou samotným císařem, nebo řadou serenat pro malé obsazení zpívaných často arcivévodkyněmi Marií Annou a Marií Terezií.¹⁷ K dalším obdobným představením patří Caldarova serenata *Ghirlanda di fiori* (Viedeň 1726), která byla zpívána ke jmeninám hraběnky Pignatelli jejími dětmi,¹⁸ či serenata *Ritorno d'amante* italského skladatele Pietra Vioccy (Vratislav 1722, k narozeninám hraběnky Marie Antonie von Kotulinsky roz. von Rottal).¹⁹ Zdá se, že k nim mohla patřit i serenata *La pace fra la virtù e la bellezza* Antonia Bioniho (Wien 1739). U tohoto díla není jednoznačně doloženo provedení, není tudíž jasné, zda se jednalo o ryze dvorskou záležitost či zda bylo určeno k uvedení v některém z vídeňských aristokratických paláců; jména účinkujících zaznamenaná v partituře odkazují na vídeňskou nižší šlechtu.²⁰

V Jaroměřicích byla takto provedena již zmíněná opera *Cleonice e Demetrio*, kterou napsal Ignazio Conti na objednávku hraběte Questenberga.²¹ Vystoupila v ní jedna z dcer znojemského hejtmana Carla Josepha de Souches; pravděpodobně šlo o Marii Maximilianu Wilhelminu, jež se později provdala za hraběte Ugarta a oba navštěvovali jaroměřický zámek. Jedním z dalších účinkujících byl baron Johann Nepomuk Podstatzky, dvorní komoří, tajný rada a načas též přísedící u moravského zemského soudu, jenž vlastnil panství Hustopeče nad Bečvou a lze ho rovněž počítat k výše uvedené hudbymilovné moravské šlechtě.

Serenata *Nel perdono la vendetta* z r. 1739, která byla pasticciem vytvořeným na základě díla Giovanniho Porty, byla uvedena v Holešově k svátku sv. Maxmiliána a tedy i jmenin zemského hejtmana Kaunitze.²² Byla rovněž interpretována šlechtickými amatéry. Kromě dvou dcer hraběte Rottala Maxmiliány a Marie Anny zde vystoupil – podobně jako v *Cleonice e Demetrio* – baron Johann Nepomuk Podstatzky, komtesa Teresa Heisslerová,

¹⁶ O tom mj. Volek, Tomislav: Antonio Vivaldi a česká šlechta. In: *Opus musicum* 40, 2008, č. 4, s. 4–9.

¹⁷ Fritz Hilscher, Elisabeth: *Virtù und Bellezza – Il vero omaggio? Huldigungskantaten für Maria Theresia und Maria Anna*. In: Bungardt, Julia – Helfgott, Maria – Rathgeber, Eike – Urbanek, Nikolaus (Hrsg.): *Wiener Musikgeschichte: Annäherungen – Analysen – Ausblicke. Festschrift für Hartmut Krones*, Wien 2009, s. 128.

¹⁸ O serenatě *Ghirlanda di fiori* blíže Slouka, Petr: *Serenata Ghirlanda di fiori Antonia Caldary z roku 1726*, bakalářská diplomová práce, FF MU Brno 2009.

¹⁹ Marie Antonie von Kotulinsky byla tetou Františka antonína Rottala; jejím manželem byl hrabě Franz Carl Kotulinsky. Dochované tištěné libreto je uloženo v Moravské zemské knihovně (Cz-Bu, Bib.V.G.7).

²⁰ O této serenatě z r. 1739, jejíž partitura je věnována arcivévodkyni Marii Terezií a je dochována v hudební sbírce Rakouské národní knihovny, více Schodterer, Hanna: *Pietro Antonio Metastasio „Azione teatrale, La pace fra la virtù e la bellezza“ in Vertonungen für den Wiener Hof von Luca Antonio Predieri und Antonio Bioni*. Diplomarbeit, Universität Wien. Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Wien 2011.

²¹ Plyne to z hraběcí korespondence s hofmistrem Hoffmannem i jaroměřickým správcem Widmannem. Více o tom Perutková 2011 (viz pozn. 3), passim.

²² Nové informace k provedení opery přináší Mañas 2011 (viz pozn. 2) a Spáčilová, Jana: *K repertoáru italské opery v Holešově ve 30. letech 18. století*. In: *Opus musicum*, roč. 44, č. 6, 2012, s. 27–35.

nejmladší dcera tajného rady Heisslera, a Maria Anna de Grimm, zřejmě dcera zemského úředníka Jana Křtitele Grimma²³.

Zbývá krátce zmínit lokality či šlechtice, o nichž máme indicie, že se z jejich popudu provozovala hudebně dramatická představení, avšak víme o nich jen velmi málo (nepřímé zmínky o hudebnících či zpěvácích, ojediněle dochovaná libreta).

Na prvním místě je nutno jmenovat již několikrát zmíněného Johanna Matthiase z Thurnu a Valsassiny. Ten byl rovněž mecenášem brněnských operních představení. Z dochovaného pozůstalostního inventáře vyplývá, že vlastnil množství hudebních nástrojů, takže měl s největší pravděpodobností svou vlastní kapelu. Z hudebních děl se v inventáři vyskytuje hudba liturgická, hudebně dramatická i ryze instrumentální. Kromě autorů oper a oratorií, kteří na Moravě působili (Václav Matyáš Gurecký, Johann Georg Orsler, František Antonín Míča) či tam byli známi (Giuseppe Porsile, Francesco Bartolomeo Conti, Leonardo Vinci, Giovanni Battista Pergolesi) vlastnil také díla autorů na Moravě málo známých či zcela neznámých: Scarlatti (není jasné, který ze skladatelů tohoto příjmení), Andrea Fiore, Giovanni Pietro Franchi, Antonio Bencini, Antonio (?) Fiorilli, Camilla de Rossi, Michele Fini. U některých děl zaznamenaných v inventáři autorství nelze určit.²⁴

Další, i když ojedinělé zmínky v tomto směru máme o již zmiňovaném svobodném pánu Carlu Josephovi de Souches (je dochováno oratorní libreto provedené z jeho podnětu ve Znojmě v r. 1734, k němuž napsal hudbu jeho domácí skladatel Johann Georg Knefrle),²⁵ nebo o hraběti Franzi Nepomuku Josephu Magnisovi ze Strážnice (doloženo operní libreto z r. 1747, v němž se hovoří o hraběcím divadle).²⁶ O hrabatech Johannu Ludwigu Zierotinovi, a Leopoldu Ignazi Dietrichsteinovi z pramenů víme, že měli vlastní kapely (dokládají to především žádosti hudebníků zmiňující angažmá u těchto aristokratů), zatím se však o nich podařilo zjistit jen velmi málo.²⁷ A konečně se hudba provozovala u knížat Lichteinsteinů ve Valticích, kde je první hudebně dramatické představení provedené na triumfálním voze doloženo už v r. 1696 a kde u Josefa Johanna Adama knížete z Liechtensteinu pracoval ve 20. letech 18. století jako architekt a dekoratér Antonio Beduzzi, mj. projektant vídeňského divadla U Korutanské brány.²⁸

Výše uvedená fakta jsou první souhrnnější mapující sondou do problematiky vztahů moravských aristokratů k hudbě a v neposlední řadě i k sobě navzájem. Duchovní hudebně dramatické produkce byly v této krátké studii ponechány (až na drobné výjimky) stranou, stejně tak jako vztah hudbymilovných příslušníků moravské šlechty k některým významným církevním hodnostářům, jako byli např. žďárský opat Václav Vejmluva nebo křižovník Jan

²³ Mañas 2011 (viz pozn. 2).

²⁴ O tom Sehnal, Jiří: Nové příspěvky k dějinám hudby na Moravě v 17. a 18. století. In: Časopis Moravského musea 60, 1975, s. 159–180. Inventář je nyní uložen v Zemském archivu Opava, pobočka Olomouc, fond Metropolitní kapitula Olomouc.

²⁵ Perutková, Jana – Mañas, Vladimír: Pašijové oratorium ve Znojmě roku 1734 -příspěvek k poznání hudebního života na Moravě. In: Opus musicum 2012, roč. 44, č. 3, s. 6–13.

²⁶ Die treubeständige Penelope, tištěné německé libreto je uloženo v SOKA Lipník nad Bečvou a pochází z piaristické knihovny. Za upozornění na tento pramen srdečně děkuji V. Maňasovi a M. Havlíčkové.

²⁷ K Dietrichsteinovi viz pozn. 12; k Zierotinovi např. Perutková 2011, s. 81, nebo Sehnal, Jiří: Die musikalischen Liebhabereien des Grafen Jan Jáchym von Žerotín. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Musicologica Olomucensia 5, Olomouc 2000, s. 135–142.

²⁸ Bartůšek, Antonín: Zámecká a školní divadla v českých zemích: materiály k vývoji divadelního prostoru a výrazových prostředků, Jiří Bláha (ed.), České Budějovice 2010.

František Josef Rivola, jež byl proboštem na Hradišti u Znojma. Pouze rozšířením výzkumných aktivit v tomto směru bude možné lépe poznat mnohostrannou a v mnohém jedinečnou hudební kulturu na *Moravě* v 1. polovině 18. století.

Summary

The study deals with the relationship of Moravian music-loving aristocracy to secular music drama productions, covering the first half of the 18th century. It seems that the aristocratic society formed a rather homogenous group in Moravia that during winter mostly stayed in Brno which was the administrative seat of the Margraviate of Moravia and during summer they visited each other at their estates on occasions of various recreations. The information from letters of aristocrats which are relevant for the topic, is supplemented by the names of the dedicatees of particular performances of Mignotti Opera Theatre in Brno. The attention is also focused on the performances produced by the aristocracy which are documented in sources.